ČESKÁ JMÉNA MOTÝLŮ

Ivo Novák

Česká jména motýlů, alespoň ta běžná, vycházejí z lidové mluvy a tradice. Pro mnohé druhy, zvláště pro nápadné denní motýly, moderní věda pouze přejala starší jména, nejvýše je poněkud upravila po formální stránce. Vývoj naší národní vědy ve 20. století a zvláště její popularizace měly za následek potřebu českých jmen i u druhů méně známých, s nimiž přijdou do styku nejen odborníci a vážnější zájemci z řad amatérů. Proto byla mnohá jména vytvořena uměle vymyšlena se snahou přiblížit se latinské binomické nomenklatuře. Ohebnost českého jazyka k tomu dává na rozdíl od jiných jazyků výbornou možnost. Záleželo do značné míry na jazykovém vkusu a citu jednotlivých badatelů, zda budou vytvořena jména vhodná, výstižná a libozvučná. U motýlů se zachovala ze starší doby řada pěkných jmen (osenice, rákosnice, stužkonoska apod.), ale i celá serie jmen, která až příliš připomínají zlatý věk brusičů českého jazyka (i když mnohem více než motýli byli postiženi brouci) a jsou výsledkem zbytečné snahy vytvořit pro každý nebo téměř každý taxon na úrovni rodu české jméno, podobně jako je tomu ve vědeckém názvosloví latinském. (Tak vznikly různé ty - čárnice, - pásovníci, -křídleci, -skvrnáči apod.). Praxe však ukazuje, že si člověk přivykne i na různé jazykové násilnosti, jestliže se jich často užívá.

V současné době se projevuje spíše tendence tvoření nových jmen nepřehánět a tvořit česká jména přírodnin pro charakteristické skupiny rodů nebo pro systematické jednotky vyšší než je rod (podčeledi, čeledi). V mnohých oborech je také možno ocenit snahu zjednodušit co nejvíce příliš podrobné české názvosloví (srovnej např. "Přehled československých hub").

Důležitým mezníkem v českém názvosloví živočichů byl opavský sjezd zoologů v r. 1951, z jehož podnětu byla vypracována nomenklatura, která vyšla tiskem pod redakcí profesorů Kratochvíla a Bartoše v r. 1954. Základní myšlenka díla " Soustava a jména živočichů ", totiž sjednotit roztříštěné a svévolně používané názvosloví a dát mu charakter oficiální závaznosti, byla jistě vynikající. Jména živočichů se stala základem společného jazyka, bez kterého by docházelo ke zbytečným nedorozuměním. Klady a nedostatky, v nichž se projevil přístup jednotlivých autorů i kolektivů, odhalila praxe, dnes již více než dvacetiletá.

Pokud jde o motýly (řád Lepidoptera),projevila se tu jednak snaha po zjednudošení českých jmen starších,jednak snaha vytvořit nová česká jména pro čeledi, které dosud tato jména neměly. Vytvoření nových jmen bylo poměrně snadnou záležitostí a lze ho považovat za úspěšné.Zejména pro drobné motýly byla vytvořena s jazykovým citem a někdy snad i se smyslem pro humor řada skutečně sympatických, česky pěkně znějících jmen (travařík, kovovníček, adéla, minovníček,sklepníček, listovníček, makadlovka a další). Rovněž s denními motýly nebyly větší problémy,neboť byla přejata jména starší, vžitá. Naproti tomu mnohem hůře to dopadlo s největšími čeleděmi,můrovitými a píďalkovitými,kde se úpravy do jisté míry minuly cíle a vyvolaly spíše zmatek a bezradnost než pořádek.

Jaké jsou příčiny neuspokojivého stavu?Na jedné straně bylo striktně doporučováno, aby se zásadně používalo pouze"opavského" názvosloví, na druhé straně příručka Kratochvíl,Bartoš,1954 uvádí pouze velmi úzký a nereprezentativní výběr druhů, s ohledem na druhové bohatství a význam těchto dvou čeledí. Řada běžných, nápadných nebo jinak důležitých druhů tu prostě chybí. To by nemusela být největší nesnáz, kdyby bylo možno ze stávajícího seznamu vyčíst nějakou zásadu, jak tvořit další jména, případně jak přejímat existující jména starší. Nebo je netvořit a nepřejímat? Praxe (výuka,osvěta, popularizující literatura)si ovšem vynucovala širší sortiment českých jmen motýlů. Autor (tvůrce jména) měl dvojí možnost: buď se tvářit, že české jméno neexistuje, není - li uvedeno v "závazném" opavském seznamu a utvořit sám nové, nebo sáhnout pro staré zavržené jméno do knihy Jouklovy.Skutečnost je volnou kombinací obou možností a nebude naškodu si na příkladech ukázat, kam může nedůslednost vést.

V nedávno vyšlé knize pro děti Mouchy, Zahradníka a Vančury " Noční motýli " vedla autory snaha po českém pojmenování každého vyobrazeného druhu k použití starších jmen a chtěli-li autoři dodržet v českém názvosloví nějakou jednotnou zásadu,ocitla se "opavská jména",zvláště a nedůsledná, v závorce. Jiným příkladem je Naučný slovník zemědělský , jehož 6. svazek nedávno vyšel. Ponecháme-li v této souvislosti stranou nedůslednosti v latinské nomenklatuře a vyslovené chyby,pak zde můžeme vidět zajímavou chiméru českého názvosloví. V témže díle,v rozpětí několika málo stran se používá dvojí nomenklatury.Zatímco u hesel v textu (můrovití, píďalkovití) a u pérovek se celkem důsledně dodržuje opavské názvosloví, u barevných příloh jsou užita jména podle Joukla, zřejmě ve snaze pojmenovat česky i ty druhy, pro které "opavská jména" chybějí.

Příklady: Scotia ipsilon - Agrotis ypsilon:osenice trojčárná - osenice ypsilonová; Chareas graminis - Cerapteryx graminis : můra luční - můra travní; Apamea sordens: šedavka obilná, šedobarvec šedočarý; Ennomos autumnaria: zejkovec podzimní - zejkokřídlec olšový; Colotois pennaria zejkovec pozdní - brkorožec dubový; Bupalus piniarius: píďalka tmavo - skvrnáč - tmavoskvrnáč sosnový; Erannis defoliaria : píďalka zhoubná - tmavoskvrnáč lipový; Operophtera fagata: píďalka buková - vlnopásník podzimní; atd.

Na jedné straně je sice věc redakce, že neuhlídala tuto nesrovna - lost, na druhé straně jsou to však jen důsledky slabých míst v českém názvosloví můrovitých a píďalkovitých. Výčty druhů a změny, které postihly tyto dvě čeledi, nevycházely důsledně ze systému a z faktu, že jde o čeledi druhově bohaté, navíc s množstvím druhů z hospodářských , estetických a konec konců i sběratelských hledisek velmi důležitých.Nomenklatura neobraží vědecké členění na podčeledi (i když vezmeme v úvahu, že systém prošel od té doby jistým vývojem), tatáž jména rodů (můra, šedavka, píďalka) se objevují porůznu ve více podčeledích můra kapustová, můra zemáková, můra sklepní, můra gama; píďalka zelenoplášt - ník, píďalka šišková, píďalka angreštová , chybějí tu úplně tak vyhraněné skupiny (podčeledi) jako jsou Hypeninae, Brephinae (Archiearinae), Sterrhinae a další. Proč muselo např. rodové jméno " zelenopláštník " ustoupit " píďalce "? Jenom proto, aby čeleď Geometridae - píďalkovití měla i v češtině nominátní rod "píďalka"? A co ostatní příslušníci podčeledi Geometrinae? To už nejsou zelenoplášťníci, i když jsou také charakteristicky zelenavě zbarveni? Pro čeleď můrovitých se jeden čas používalo jméno Phalaenidae. Tomu odpovídalo Phalaena - můra. Dnes se zase používá Noctuidae, jenomže Noctua je osenice. Jistě by nemělo smysl přejmenovat "osenici" na "můru". V těchto případech je vhodnější konzervovat vžité názvy bez ohledu na to, že důsledně neodpovídají vědeckému latinskému názvosloví ("opavské zásady" tuto možnost připouštějí). Vědecká nomenklatura se stále mění. Jistě by nebylo správné,aby se s tím měnilo i české názvosloví, např. aby i české názvosloví odpovídalo požadavkům na prioritu a pod.

Po více než dvaceti letech zkušeností nutno konstatovat, že česká jména rodů a druhů, patřících do čeledí Noctuidae a Geometridae by potřebovala ještě nějaký zásah. Jinak budeme směřovat pomalu ale jistě k situaci, která je dnes v němčině: žádná oficiální nomenklatura v národním jazyce neexistuje, používají se různá jména podle oblastí a uvážemi jednotlivých autorů, existuje řada synonym a homonym. Rozpaky nad českým názvoslovím mají ještě další příčiny. Jednou z nich je to , že kniha "Soustava a jména živočichů" je dávno rozebrána a i v knihovnách

pro početné výpůjčky obtížně dostupná. Mnoho příslušníků mladé generace nemá možná ani potuchy, že tyto příručka existuje. Propagaci a vytříbení českého názvosloví živočichů (nejen motýlů) by jistě přispělo nové opravené a zdokonalené vydání. Druhou příčinou je burcující skutečnost, že kniha Jouklova "Motýlové a housenky střední Evropy" je jedinou ucelenou knihou, která v naší literatuře existuje (pro čeledi drobných motýlů nemáme vůbec žádnou příručku) a více než půl století nevyšla kniha, která by přiblížila zájemcům modernější pojetí tohoto druhově bohatého řádu. Není tedy divu, že se zastaralou sice, ale stále používanou knihou přežívá i české názvosloví zde uvedené.

Řešení by nemělo mít za následek ještě větší zmatek. Je nutné zůstat v zásadě u nomenklatury vytvořené podle "opavských kriterií". U čeledí můrovitých a píďalkovitých by bylo třeba udělat několik změn, které by:

1./ odstranily nedůslednosti stávající nomenklatury (homonyma v podčeledích),

2./ odrážely současné členění na podčeledi,

3./ doplnily a rozšířily seznam českých jmen u frekventovaných a jinak význačných druhů, aby toto nebylo ponecháno na vůli jednotlivců, při náhodných příležitostech (např. vyjití nějaké popularizující knihy - viz uvedené příklady).

Rýsující se edice "Klíčů", případně jiných příruček tuto otázku aktualizuje a dává příležitost k řešení.

Literatura

Ferianc O., 1975: Slovenské mená hmyzu. Nakl. SAV Bratislava.

Joukl H.A., 1910: Motýlové a housenky střední Evropy. Kober, Praha.

Kratochvíl J., Bartoš E., 1954: Soustava jmen živočichů. ČSAV, Praha.

Moucha J., Zahradník J., Vančura B., 1975: Naši noční motýli. Albatros edice OKO, Praha.

Naučný slovník zemědělský. ÚVTI - SZN, Praha, 1966 - 1976.

Veselý R., Kotlaba F., Pouzar Z., 1972: Přehled československých hub. Academia, Praha.

Adresa autora (Anschrift des Autors) :

RNDr. Ivo Novák, CSc., Gottwaldova 882, 252 63 Roztoky u Prahy.